

PRAMENY A LITERATURA

Úvodní poznámka

Jestliže Vás zaujala národní tragédie, kterou přinesla Třicetiletá válka a osobní tragédie Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského a meklenburského, začněte pouť za jejich dalším poznáním tím, že sáhnete po knížce „Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna“. Vyšla v Praze roku 1934 jako sborník osmi statí našich tehdejších předních historiků a literárních historiků a redigoval ji Jaroslav Prokeš, jeden z neprávem zapomínaných českých historiků. Umožní Vám seznámit se s tím, co už před dvěma generacemi naše věda o Valdštejnovi a Bílé hoře věděla, a pomůže Vám zjistit, co můžeme s dobrým svědomím na základě nových pramenů povědět dnes my.

Já sám jsem od roku 1934 poslouchal rady a výklady Prokešovy, ale také Otakara Odložilíka a Františka Roubíka, a ve stopách Františka Hrubého jsem se v jeho Moravském zemském archivu, různých rodinných a místních archivech a nakonec i v některých archivech zahraničních seznamoval s obrovskou literární pozůstalostí muže, jemuž nikdo nemohl a nemůže upřít píli, energii a schopnost organizovat. Osobně jsem k Valdštejnovi sympatie necítil. Uznával jsem jeho velikost, ale stejně jako Jan Jeník z Bratřic jsem nemohl zapomenout, že právě on podstatnou měrou přispěl k tomu, čemu se říká bělohorská katastrofa. Ale když v mém semináři vznikly disertační práce Karla Víta o Valdštejnově bankéři Janovi de Witte, o valdštejniánech v Bohemikách Jana Jeníka z Bratřic, o dvorské španělské straně (Jiřího Dvorského), o Oňatově smlouvě (Václava Čiháka), napsal jsem pro jedno anglické nakladatelství biografický esej o Valdštejnovi, členu stavovské obce, která se rozdělila na dva nesmiřitelné tábory. Tento esej vyšel z větší části o mnoho let později, ale jeden z mých italských přátel uveřejnil italský překlad ve sbírce I Protagonisti (Wallenstein, Firenne 1967). Na tento esej reagoval německý historik Golo Mann, syn Thomase Manna, dopisem, v němž mě žádal o pomoc při práci na velké monografii o Valdštejnovi, k níž byl, alespoň podle jeho slov, podnícen četbou mého italského eseje. Spolu s Mir. Hrochem jsme opravdu Mannovi pomohli k sepsání, a snad i proslulosti jeho knihy, která se stala hitem literárním, televizním i filmovým. Je to práce důkladná: Wallenstein, sein Leben erzählt von Golo Mann, Frankfurt nad Mohanem, 1971 (str. 367). Poslední pokus o rozsáhlejší dílo, Valdštejn a jeho doba, (Praha 1978, stran 582) se dobře čte, ale je v něm mnoho literárních klišé, a především autor Josef Janáček neposlechl Golo Manna a nevyužil namnoze neznámé dokumenty, vydávané od roku 1971 pod názvem Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia, (zejména II. a IV. svazek této edice je plný valdštejnián).

K výročí roku 1984 jsem připravoval s pomocí svých přátel, Helmutha Langera a Václava Pešáka, střízlivý pohled na kontroverzní osobu Valdštejnovu, o níž shodně soudili, že jí nešlo ani o českou korunu, jak někdy soudil Josef Pekař, ani o sjednocení Německa, jak od roku 1934 hlásal Heinrich von Srbik. Z různých důvodů se však knížku nepodařilo vydat. Když o Valdštejna projevilo zájem nakladatelství Academia, nabídl jsem spolupráci příteli Josefovi Kollmannovi, který nejlépe zná podstatnou část obrovitého fondu valdštejnián ve Státním ústředním archivu v Praze (dále SÚA), pokrývající období Valdštejnova prvního generalátu, tedy dobu, která historiky lákala méně než poslední čtyři léta jeho života. Výsledek našeho společného úsilí posoudíte sami. Pochopitelně nám nešlo o objemný svazek, spíš o to, podat střízlivý obraz Valdštejnových moravských začátků, jeho kariéry vojenského podnikatele, jednoho z Čechů, kteří tvořili dějiny světa, (jak napsal Zdeněk Kalista), a nakonec se pokusit o vysvětlení, rozumové vysvětlení jeho tragického pádu.

Ke každé z kapitol uvádíme práce, s nimiž jsme se vyrovnávali, podáváme informace o použitých archivních fondech, a právem se s nimi rozcházíme, nebo se o ně naopak opíráme. Tyto odkazy nepředstavují pokus o úhrnnou bibliografii, ale uvádějí, kde je možno další informace najít.

Ke kapitole I.

Další práce obsahují studie J. Polišenského *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960. *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970. *Der Krieg und Gesellschaft*, ostatní díly edice *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia V* Praha 1972–1975.

Přehled o stavu problému Třicetileté války obsahují také studie ve sborníku *The Thirty Years War*, který redigoval Geoffrey Parker, Londýn 1984. Výtečnou bibliografii české (československé) historiografie vydal pro mezinárodní kongres historických věd, konaný 1960, Václav Husa. Pro kongres konaný 1970 byla připravena bibliografie za léta 1960–1970, byla však politickým zásahem v sazbě rozmetána. Mezinárodní veřejnost tak o naší historiografii informoval německy Ferdinand Seibt v bohemikálním Beiheftu časopisu *Historische Zeitschrift* za rok 1970. Většinu nových prací k dějinám Třicetileté války zachycuje článek J. Polišenského *Od českého stavovského povstání k české revoluci* (*Český časopis historický*, dále jen ČČH 1993/1). K uvedeným pracím je nutno dodat ještě aspoň kapitoly Ivo Schoffera z publikace *Geschichte der Niederlande* (přetisk z *Handbuch der Europäischen Geschichte*) str. 1001, a studii, kterou napsal římský historik R. Villari o principech diplomacie 16. a 17. století (*Eulogie della dissimilazione*, Edizione Laterza 1987). Ze soudobých českých autorů se problematikou Třicetileté války zabývají Josef Válka, Josef Petráň, Josef Janáček, František Kavka a J. Pánek.

Od roku 1934 se podstatně rozšířila pramenná základna prací. Na prvním místě jde o fondy Státního ústředního archivu v Praze, kde valdštejniána zpracoval Josef Kollmann (Valdštejniána, dále jen VL), ale také sbírka Rukopisů, kterou využil ve své práci (disertační) olomoucký Josef Svátek (*Studie muzea Kroměřížska*, 1983). Ale závažný je také fond opisů ze zahraničních archivů a Stará manipulace. VI. Budil ve svém svazku *Průvodců po státních archivech* zpracoval valdštejniána fondu: *Rodinný archiv Waldštejnů-Wartenbergů se státním oblastním archivu Praha v Mnichově Hradišti*. Zpřístupněny jsou průvodci po fondech RS Clam-Gallasů, Clary Aldringenů a Thun-Hohensteinů v Státním oblastním archivu Děčín, Rodinném archivu Lobkowiczů v SIA Litoměřice-Žitenicích, RA Rožmberků v Třeboni,

zlomek RA Eggenbergů v Č. Krumlově, kde je též RA Schwarzenbergů, v SA Klatovy je RA Trauttmannsdorfů, v SOA Zámruč jsou bohaté archivy rodin Piccolomini, Leslie, Šlik, Kinský atd. Na Moravě je většina archivních fondů soustředěna díky úsilí Frant. Hrubého a Jiřího Radimského v brněnském Moravském zemském archivu (MZA), kde je vzorně zpracován RA Dietrichsteinů, dále rodin Collalto, Žerotínů, Magnisů, Podstatských z Prusinovic atd. SOA Olomouc, popř. jeho pobočka v Kroměříži chová další část pozůstalosti kardinála Frant. Dietrichsteina ve fondu Arcibiskupský archiv, dříve Volná akta. Ve své pobočce v Rýmařově chová zbytky RA Manrique de Lara, slezský zemský archiv v Opavě má vedle jiných i archiv nisského knížectví vratislavských biskupů. Ale cenné jsou i fondy některých státních okresních archivů (OA).

Osobnost, jakou v Evropě představoval Valdštejn, zanechala ovšem po sobě korespondenci a akta, roztroušená po archivech celé Evropy. Vedle archivů slovenských (viz přehled jejich fondů ve II. svazku Pramenů k obecným dějinám, Praha 1962, jde především o RA soustředěné v Országos leveltár v Budapešti, dále o vídeňský Rakouský státní archiv ve Vídni, ale také o fondy archivů v Linci a Štýrském Hradci, jakož i Dolnorakouský zemský archiv ve sv. Hipolytau a Křemži. Už více než půldruhého století je využíván bohatý vatikánský archiv v Římě, cenné jsou i některé archivy rodinné, jakož i Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSI). Mimo Řím jsou závažné fondy ve Florencii, relace agentů toskánského vévody, v Benátkách, relace agentů v Turíně. Ve Francii jsou nejdůležitější státní archiv (Archives Nationales) a Archiv ministerstva zahraničních věcí na Quai d'Orsay. Londýnský státní archiv, Public Record Office, a haagský Rijksarchief, kodaňský a stockholmský Riksarkivet jsou stejně závažné jako archivy německé. Na prvním místě je to saský zemský archiv v Drážďanech, který naposledy využil Ivo Barteček, dále Saskovymarský archiv ve Výmaru, braniborský, dříve Ústřední archiv NDR v Merseburgu, zemský archiv Saskoanhaltský v Magdeburgu-Oranienburku a Meklenburský ve Štětíně. Z archivů západoněmeckých vede archiv svobodného státu Bavorsko v Mnichově, který vedle korespondence Maxmiliána Bavorského obsahuje také Falcký archiv z Heidelbergu. Ale závažné prameny jsou i v archivech vzdálenějších zemí, především v belgickém státním archivu v Bruselu a v archivech španělských. Řada fondů v uvedených i jiných archivech není náležitě zpracována, a tak lze očekávat, že pramenné fondy se ještě rozšíří, jak ukazují archivy španělské, především Archivo General v Simancasu (AGS) a Archivo General de Indias (AGI) v Seville.

Ale důležitá jsou nejenom fakta ze státních archivů, ale také sbírky rukopisů v knihovnách. Z pražských knihoven je výchozím bodem studia katalog Národní knihovny v Klementinu a oddělení rukopisů a starých tisků. Cenné jsou i fondy knihovny Národního muzea, obsahující vedle pozůstalosti Pavla Skály ze Zhoře (další část je v zámecké valdštejnské knihovně v Mnich. Hradišti) také valdštejniána v Bohemikách Jana Jeníka z Bratřic atd. Důležité je oddělení zámeckých knihoven (ZK KNM), obsahující inventáře zámeckých knihoven a katalog rukopisů. Bohaté fondy konfiskační i pozdější obsahuje Strahovská knihovna, bohemika v zahraničí sleduje základní knihovna Akademie věd České republiky.

Z mimopražských knihoven je důležitá knihovna Valdštejnská v Mnichově Hradišti, která obsahuje nejbohatší sbírku soudobých pamfletů u nás. Zbytky eggenberské knihovny jsou v zámecké knihovně (ZK) v Českém Krumlově. Na Moravě jsou závažné knihovny Palackého univerzity v Olomouci a Masarykovy univerzity v Brně. Obě spravují řadu soukromých knihoven zámeckých a jiných, které jsou jenom částečně využity. Z nich je nutno uvést např. zámeckou knihovnu v Kroměříži. Kapitulní knihovna v Olomouci je naopak ve správě SOA Olomouc. Bohaté na konfiskáty jsou zámecké knihovny Kouniců ve Slavkově a Jaroměřicích i knihovna Berchtoldů na Buchlově. Ve Slezsku je na prvním místě knihovna Slezského ústavu v Opavě, ale cenné jsou i fondy klášterních knihoven v Rajhradě, Lipníku a Příboře.

Protože ze zrušených církevních knihoven byly první výtisky za Josefa II. odváženy do Dvorní knihovny ve Vídni, je pro nás nejdůležitější Rakouská národní knihovna. Po ní asi přijde knihovna Vatikánská, která jenom ve fondu Reginae Sueviae obsahuje na 600 latinských rukopisů, do značné míry kořisti švédských vojsk z let 1642–50. Bohemika 17. století jsou bohatě zastoupena v pařížské Bibliothèque Nationale, v londýnské Britské knihovně, a vedle oxfordské Bodleiany vlastní bohemika četné knihovny kolejí v Oxfordu, Cambridge a Londýně. Bohemikální fondy jsou pochopitelně bohatě zastou-

peny v knihovnách německých a polských (Lešenský archiv v Poznani, žerotínské fondy ve Vratislavi), ve švédské Uppsale a Stockholmu, ale také v Moskvě (vedle Leninovy knihovny) v Ruské historické knihovně. Vzorně jsou zpřístupněny fondy Národní knihovny v Budapešti, arcibiskupská knihovna v Ostřihomi, ale cenné rukopisy a paměti jsou i na malých městech, např. v Sáros-pataku.

Vážíme-li však, že desetitisíce knih a rukopisů leží v našich a slovenských knihovnách nezpracovány, je zřejmé, že se objeví i prameny dosud neznámé. A v tom je kus kouzla historie.

A nakonec, nezapomeňme, že základním, dosud nepřekonaným zdrojem informací je znamenitá kniha Františka Kutnara, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscectví (svazek I., Praha 1973, sv. II., Praha 1977). Je škoda, že zatím nevyšlo úplné vydání základní příručky, jejíž text byl zejména u II. svazku zásahy cenzury zkrácen.

Ke kapitole II.

Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna: Karel Stloukal, Česká otázka v době předbělohorské, str. 5–29. J. Janáček, Valdštejn a jeho doba, str. 11–108. G. Mann, Wallenstein, str. 7–39.

Golo Mann připodobnil historii Valdštejnova mládí k mozaice, ve které chybí mnoho kamenů. Pramenná základna pro jeho mládí je velice úzká, zejména pokud jde o jeho výchovu, vzdělání a cesty. Více se o něm doslechneme, teprve když pod generálem Bastou sbíral před Košicemi válečné zkušenosti. Lukrécie Nekšová z Landeka pocházela z drobné šlechtické rodiny slezského původu, jakých tehdy na Moravě bylo mnoho. Je skutečností, že hodně z nich nabylo rychle pozemkový majetek, ale nevíme zatím, jakými cestami. Prameny jezuitské koleje olomoucké nám podávají málo zpráv a katalog koleje uvádí sice Václava Valdštejna, ale není jisté, zda jej můžeme ztotožňovat s Albrechtem. Fondy Nekšovských statků, které Valdštejn sňatkem nabyl (Vsetín, Lukov), jsou částečně obsaženy ve Státním okresním archivu (OA) Vsetín. Pro třetí statek, Rymice u Holešova, se nám archivní materiál najít nepodařilo. Prameny k soudním přím Valdštejna s bystrickým sousedem Václavem Bítovským z Bítova byly plně vytěženy V. Fialovou a Josefem Janáčkem. Z nových studií je třeba upozornit na Josefa Svátka, Dvorská kancelář Valdštejnova frýdlantského vévodství in *Studia Muzea Kroměřížska*, 1985, str. 43–96 a na Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, vydal kolektiv v čele s Josefem Petráněm, Odeon, Praha 1979, zejména str. 99 a dále.

Ke kapitole III.

Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna: Jaroslav Prokeš, Bílá hora, str. 29–61, J. Janáček, Valdštejn a jeho doba, str. 108–194, G. Mann, Wallenstein, str. 39–199.

Edice *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*, tomus II., Praha 1972, obsahuje výbor dokumentů z období České války, pořizeny Mil. Volfem atd. Z pramenů je nově osvětlena vojenskopodnikatelská činnost Valdštejnova. Oproti edici je možno uvést nově zpřístupněné prameny týkající se Valdštejnovy spolupráce s Liechtensteinem a K. st. ze Žerotína na jaře 1619 a český kopiář Dietrichsteinů, objevený ve Státním oblastním archivu (SOA) Plzeň-Žlutice.

Obecnou informaci o Valdštejnovi obsahuje text prvního dílu Edice *DBBTI*, tomus I, Praha 1971, Josef Polišínský, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1619–1648*. Valdštejnovy konflikty s poddanými jeho valašských panství popisuje též autor v publikaci *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960, a František Dostál, *Valašská povstání za třicetileté války*, Praha 1956.

V poslední době se v naší mezinárodní historiografii rozpoutala diskuse o oprávněnosti názvu kondotier pro Valdštejna. Podle soudu Thomase Bakera a J. Kollmanna byl Valdštejn jedním z posledních vojenských podnikatelů, nebyl však kondotier v tom smyslu, že by byl měnil strany a zaměstnavatele.

Od roku 1617 do své smrti byl Valdštejn věrným nástrojem politiky Ferdinanda II. K tomu viz Hamann, Brigitte, *Die Habsburger, ein biographisches Lexikon*, Wien 1988, str. 109–112 a Johann Franzl, *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Graz, Wien, Köln 1978.

Pro obecnou informaci, především ovšem zahraniční veřejnosti, jsou určeny kapitoly v prvním svazku Edice DBBTI, Praha 1971, zejména esej *Die Wallensteinfrage, ihr Stand und ihre Probleme*, str. 152–162.

Ke kapitole IV.

Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna: Otakar Odložilík, *Politické a hospodářské poměry po Bílé Hoře*, str. 61–84, J. Janáček, *Valdštejn a jeho doba*, str. 195–213, G. Mann, *Wallenstein*, str. 199–263.

Prameny k období Valdštejnova vzestupu obsahuje svazek III Edice DBBTI, Praha 1976, úvodní studii napsali Miloš Kouřil a J. Polišenský. Spletité mezinárodní vztahy tohoto období patřily k oblíbeným tématům historiků seskupených kolem sborníku *Hallesche Abhandlungen*, u nás o nich psali Antonín Gindely a Jaroslav Goll. Otázku, jakou úlohu hrála v těchto letech anglická a nizozemská politika, posuzují historikové těchto zemí různě. Bibliografii k této problematice shrnul Jan Julian Woltjer, *Geschichte der Niederlande*, Stuttgart 1991, str. 7–49. Základní prací pro tuto problematiku je dnes *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606–1661*, kterou napsal J. I. Israel v roce 1982. Jejím španělským protějškem je *España, Flandes a el Mar Norte (1618–1639)*, José Alcalá-Zamora y Queipo de Llano, Barcelona 1975. Standardní poučení o Valdštejnovi a středoevropské politice přinesl Emilio Beladiez-Expoña y el *Sacro Imperio Romano Germanico*, Madrid 1967. Zajímavé podněty přinesla také práce Charlese Howarda Cartera – *The Secret Diplomacy of the Habsburgs 1596–1625*, New York 1964.

Ke kapitole V.

Hlavní pramen pro období prvního generalátu poskytla Valdštejnova válečná kancelář (Státní ústřední archiv, fond Valdštejniana), obsahující 16 915 Valdštejnových konceptů a jemu došlých dopisů z let 1625–1630. Z nich menší část byla vydána v edici *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia III.–IV.*, Praha 1974–1976. Pro první generalát přichází v úvahu hlavně svazek IV., v němž jsou uveřejněny i dokumenty z ostatních českých a moravských archivů, které chovají písemnosti významných účastníků Třicetileté války. Jsou to především valdštejnské dokumenty uložené ve fondu RA Valdštejnově (Státní oblastní archiv Praha, pobočka Mnichovo Hradiště), archivy collaltovský a ditrichštejnský (Moravský zemský archiv v Brně), důležitá korespondence hr. Jiřího Ludvíka ze Schwarzenbergu (SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov), rodinné archivy Clary-Aldringenů a Clam-Gallasů (SOA v Litoměřicích). Colloredů, Piccolominiů a Šliků (SOA v Zámrsku) a jiné.

Důležité dokumenty k tomuto období uveřejnil H. Hallvich, *Fünf Bücher Geschichte Wallensteins I.–III.*, Leipzig 1910, (svazky II. a III. jsou edice dokumentů, které se do jisté míry doplňují) a prameny Valdštejnovy kanceláře.

Zcela mimořádný význam má edice Valdštejnových vlastnoručních listů jeho tchánovi Karlovi z Harrachu, protože jsou velice bezprostřední a otevřené, určené namnoze pro informování císaře a tajné rady, popřípadě pro intervenci u nich. Vydal ji Ferdinand Tadra, *Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach (1625–1627)*. *Fontes rerum Austriacarum*, II. Abt., 41, Wien 1879. Podobného rázu je Valdštejnova korespondence hr. Rambaldovi Callaltovi z let 1625–1630, vydaná Petrem ryt. Chlumeckým (*Die Regesten der Archive in Markgraftum Mähren*, Brünn 1856. Doplňkem je edice R. Tranokera *Correspondenz des Kardinals Dietrichstein mit dem Hofkriegsrats-Präsidenten Collalto*, Wien 1873.

Další velmi významnou edicí jsou Friedricha Förstera *Albrechts von Wallenstein, des Herzogs von*

Fridland und Mecklenburg, ungedruckte eingenhandige Briefe und Schreiben aus den Jahren 1627–1634 an Arnheim (Arnim), Aldringer, I. II., Berlin 1828–1829. Zvláště významné jsou Valdštejnovy vlastnoruční listy Arnimovi, pocházející z arnimovského archivu v Boizenburgu.

Bavorskou politiku a tím i politiku katolické ligy osvětlují prameny, které uveřejnil Walter Goetz, Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbundeten 1618–1651, II./2,3,4, Leipzig 1918, 1942, München 1948, II/5 bearbeitet von Dieter Albrecht, 1964, München-Wien.

Valdštejnovu korespondenci převážně jakožto meklenburského vévody vydal Ottokar Lorenz, Briefe Wallensteins, meistens über Mecklenburg aus der Zeit von 1627–1630.

Vlastnoruční listy krále Kristiána IV. vydal C. F. Bricka a J. A. Friedericia, King Christian den Fjerdes agenhaendige Breva II., 1626–1631, Kopenhagen 1889–1891.

Pro poznání politiky Madridu a Bruselu je významná edice korespondence krále Filipa IV. s infantkou Isabellou: H. Lonchay – J. Cuvelier, Correspondence de al Cour d'Espagne sur les Affaires des Pays-Bas au XVII siecle II. Précis de la correspondance de Philippe IV. avec l'Infante Isabell (1621–1633), Bruxelles 1927.

Na domácích archivech jsou založeny edice: Václav Líva, Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze. III: 1618–1625, Praha 1951; IV. 1626–1630, Praha 1953; Václav Hrubý, Moravská korespondence a akta z let 1620–1636, II. Brno 1937, a konečně práce Cyrila Straky Albrecht z Valdštejna a jeho doba, Praha 1911, obsahující korespondenci bratří Gerharda, Hermanna a Kašpara z Questenbergu.

Základní práci o prvním generalátu zůstává dílo Ant. Gindelyho, Waldstein während seines ersten Generalats im Lichte der gleichzeitigen Quellen 1625–1630, I.–II., Prag 1886, v němž autor uveřejnil v úplném znění množství cenných dokumentů, které vybádal v evropských archivech.

Svou hodnotu podržuje klasické dílo Morize Rittera, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreissigjährigen Krieges (1555–1648), I.–III., Stuttgart – Berlin 1889–1908; nové vydání Darmstadt 1962. K tomuto období se vztahuje svazek III., v němž jsou podána základní fakta o politických poměrech v průběhu války nejen v německé říši, ale v celé Evropě.

Třetí svazek monumentálního díla švédských historiků Sveriges krieg 1611–1632, přináší podrobné dějiny války v Německu počínaje Českou válkou (1618) přes falckou a dánsko-dolnosaskou válku až do uzavření spojenecké smlouvy mezi Švédskem a Francií v lednu 1631 (Stockholm 1936).

Podrobné dějiny dánsko-dolnosaské války napsal Julius Otto Opel, Der niedersachisch-dänische Krieg I.–III., Magdeburg 1872–1894. O ní samozřejmě hovoří každé dějiny Dánska, např. Dietrich Schafer, Geschichte von Dänemark V., Gotha 1902. K jednomu jejímu úseku se vztahuje práce Františka Roubíka, Valdštejnovu tažení na Slovensko roku 1626. Sborník archivu ministerstva vnitra VIII., Praha 1935, a s. 145–232. Na ni časově navazuje studie Josefa Polišenského, Morava a vztahy mezi evropským východem a západem 1626–1627, Sborník prací věnovaných J. Macůrkovi, Brno 1961. O Slezsku v době přítomnosti dánského a Valdštejnova vojska pojednali J. Krebs, Schlesien in den Jahren 1626 a 1627, Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertum Schlesiens 20, 21, 25, 26, 28, Breslau 1886–1894, a J. Glander, Wallenstein in Schlesien, Der Schlesier, roč. 18, č. 33, Recklinghausen 1966.

O králi Kristiánovi IV. existuje monografie od Johna A. Gade, Christian IV., King of Denmark and Norway, London 1927, a dále práce Theodora Christiansena, Die Stellung König Christians IV. von Dänemark zu den Krigsereignissen im Deutschen Reich und zu den Plänen einer evangelischen Allianz 1618–1628, Kiel 1937.

Velice užitečná pro oba generaláty je drobná práce Fr. Roubíka, Itinerář Albrechta z Valdštejna z let 1625–1634. Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností čs., 38, Praha 1930, s. 124–130.

O hornorakouském selském povstání napsal základní dílo Felix Stieve, Der oberösterreichische Bauernaufstand des Jahres 1626, I.–II., München 1891, na něž navázal nověji F. R. Schmiedt, Der Bauernkrieg in Oberösterreich vom Jahre 1626 als Teilerscheinung des Dreissigjährigen Krieges, Halle 1963.

Z literatury o obléhání Stralsundu v roce 1628 uvádíme jako nejpodstatnější Sveriges krieg III., Stockholm 1936, str. 51–141; Michael Roberts, Gustavus Adolphus. A History of Sweden II., London

1958, str. 359 a dále; F. Adler, Die Belagerung Stralsunds 1628, Stralsund 1928; W. Carlsson, Gustav II. och Stralsund 1628 – Juli 1630, Uppsala 1912.

O Valdštejnově a císařově politice vůči Polsku a k polsko-švédské válce se vztahují: Nezasloužené nedocenená studie Václava Letošníka, založená převážně na aktech Valdštejnovy válečné kanceláře: Polsko, dům rakouský a Albrecht z Valdštejna 1626–1629, Časopis Českého muzea 108, 1934, str. 161–185; 109, 1935, str. 42–77; 110, 1936, str. 235–292; 111, 1937, str. 28–74, 211–247; Roberts, Gustavus Adolphus I. 1953, str. 182–254; II., Stockholm 1936 je věnován zcela polské válce; VI. Konopszynski, Dzieje Polski nowożytnej, I., 1506–1638, Warszawa 1936; Tadeusz Korzon, Dzieje wojen i wojskowosci v Polsce, epocha przedzbiorowa II., Kraków 1912, 2. vydání 1932; též níže citovaná Gindelyho práce o maritimních plánech.

O králi Gustavu Adolfovi a o dějinách Švédska v tomto období existuje velmi bohatá literatura, z níž jmenujeme Sveriges krig I.–V., Stockholm 1936–1938; Ingvar Andersson, A History of Sweden. 5. vyd., London 1968; E. Hornborg, Kampen om Ostersjon, Stockholm 1945. Zmíněné Robertsovo dílo překonal nejen všechny předcházející biografie krále Gustava Adolfa (např. Nils Ahnlund, Gustav Adolf, král švédský, Praha 1939; G. Droysen, Gustav Adolf I.–II., Leipzig 1869, 1870; J. Paul, Gustav Adolf I.–III., Leipzig 1927–1932), ale je významné nejen pro dějiny Švédska v období 1611–1632, nýbrž i pro obecné dějiny evropské. Jím bádání o králi Gustavu Adolfovi a o dějinách Švédska za jeho vlády ovšem neskončilo, jak dokazuje nedávno vydaná kniha Oredssona, citovaná níže v poznámkách ke kapitole VIII.

O habsburských maritimních plánech na Severním a Baltickém moři pojednávají František Mareš, Die maritime Politik der Habsburger in den Jahren 1625–1628, MIOG, Innsbruck, I. 1880, II. 1881; Anton Gindely, Die maritimen Pläne der Habsburger und die Anteilnahme Kaiser Ferdinands II. am Polnisch-Schwedischen Kriege während der Jahre 1627–1629, Wien 1891; H. Ch. Messow, Die Hansestädte und die Habsburgische Ostseepolitik im dreissigjährigen Krieg (1627–1628), Berlin 1935; O. Schmitz, Die maritime Politik der Habsburger in den Jahren 1625–1628, Bonn 1903.

O Valdštejnově vztahu k hanzovním městům: Miroslav Hroch, Wallensteins Beziehungen zu den wendischen Hansestädten. Hansische Studien Heinrich Sproemberg zum 70. Geburtstag. O Valdštejnově politice v severním Německu a jeho vládě v Meklenbursku též autor, Valdštejnova politika v severním Německu v letech 1629–1630, Sborník historický, V., 1957, str. 203–228.

Řadu pozoruhodných studií o politice velkých mocností v oblasti Baltického moře přímo přináší dílo In Quest of Trade and Security: The Baltic in Power Politics, 1500–1990. I. 1500–1890, Editors: Goran Rystad, Klaus Bohme, Wilhelm M. Carlgren, Lund 1994.

Zmíněná habsburská maritimní politika byla součástí všeobecné španělské politiky, o níž bližší poznatky poskytuje A. Ballesteros y Beretta, Historia de España y su influencia en la historia universal, vol. IV., Barcelona 1936; J. H. Elliott, Imperial Spain 1496–1616, London 1963; Rafael Ródenas Vilar, La política europea de España durante la guerra de Treinta Años (1624–1616), Madrid 1967; Eberhard Straub, Pax et Imperium. Spaniens Kampf um seine Friedensordnung in Europa zwischen 1617 und 1635, Paderborn-München-Wien-Zürich 1980; dále práce citované v poznámkách ke kapitole III.

O politice Habsburského domu v tomto období: Heinrich Gunter, Die Habsburger-Liga 1625–1635. Briefe und Akten aus dem General-Archiv zu Simancas, Berlin 1908; Helmut G. Koenigsberger, The Habsburgs and Europe 1516–1661, Ithaca (NY) – London 1971; Grete Mecenseffy, Habsburger im 17. Jahrhundert. Beziehungen der Hofe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges, Wien 1957.

K Nizozemí, ke konfliktu španělsko-nizozemskému, se vztahuje obsáhlá literatura, z níž uvádíme: Pieter Geyl, The Netherlands Divided (1609–1648), London 1936; též autor, The Netherlands in the 17th Century, London 1961; K. H. D. Haley, The Dutch in the Seventeenth Century, London 1972; a práce uvedené v poznámkách ke kapitole III.

Bavorskou politiku a tudíž i politiku Katolické ligy osvětlují práce Dietra Albrechta, Richelieu, Gustav Adolf und das Reich, München-Wien 1957 a Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern 1618–1635. Göttingen 1962.

O restitučním ediktu pojednávají Moriz Ritter, Der Ursprung des Restitutionsedikts. Historische

Zeitschrift 76, 1895, str. 62–102; Heinrich Gunter, Das Restitutionsedikt vom 1629 und die katholische Restauration Altwurtembergs, Stuttgart 1931; H. Urban, Das Restitutionsedikt, Berlin 1966.

O mírovém procesu probíhajícím v průběhu prvního generalátu: Josef Kollmann, Pokus o zastavení třicetileté války: mírová jednání v Brunšviku, Praha 1989; Ernst Wilmanns, Der Lübecker Frieden, Bonn 1904.

O válečném podnikání, o Valdštejnově armádě, její organizaci a o hospodářské stránce jejího vydržování: Viktor Loewe, Die Organisation und Verwaltung der wallensteinischen Heere. Freiburg i.B. – Leipzig 1895; Moriz Ritter, Das Kontributionsystem Wallensteins. Historische Zeitschrift 99. 1963, str. 193–249; Anton Ernstberger, Hans de Witte, Finanzmann Wallensteins. Wiesbaden 1954; Eugen v. Frauenholz, Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, Band 3/1: Das Soldnertum in der Zeit des dreissigjährigen Krieges. München 1968; Fritz Redlich, The German Military Enterpriser and his Work Force I. Wiesbaden 1964.

Za základní práci o mantovské válce se považuje dosud nepřekonané dílo, jehož autorem je Romolo Quazza, La guerra per la successione di Mantova e del Monferrato (1628–1631), I.–II. Mantua 1926; též autor zpracoval tuto látku ve stručnější formě v díle Preponderanze straniere. Storia politica d'Italia VIII. Milano 1938; za jejich doplnění je možno považovat studii Morize Rittera, Wallenstein's Eroberungspläne gegen Venedig 1629. Hist. Zeitschrift 93, 104.

O průběhu války samé, o Valdštejnově zásahu do ní a o jeho vztahu k ní se nalézají doklady ve zmíněné válečné kanceláři, jakož i v jeho korespondenci s Collaltem. V našich archivech se nacházejí prameny vztahující se nejen k vojenskému dění na italském bojišti, nýbrž i politickému aspektu tohoto konfliktu. Některé z nich byly uveřejněny v edici Documenta Bohemica IV. a použity při zpracování této kapitoly spolu s výše uvedenými archivními prameny a citovanou literaturou.

Ke kapitole VI.

Tato kapitola se zakládá hlavně na aktech Valdštejnovy válečné kanceláře, na aktech Říšského archivu ve Stockholmu, na některých výše citovaných edicích a na literatuře o švédských dějinách a o Gustavu Adolfovi, uvedených v kapitole V. (zejména díky Sveriges krieg III. a Robertsovi).

Nejdůležitější prameny pro poznání Valdštejnova působení v období mezi prvním a druhým generalátem poskytuje opět jeho válečná kancelář. Na rozdíl od prvního generalátu se její registratura nedochovala na našem území, nýbrž se dostala do Válečného archivu ve Vídni. V něm netvoří samostatný celek, nýbrž jednotlivé spisy byly chronologicky včleněny do uměle vytvořeného fondu Feldakten.

Na spisech této válečné kanceláře založil převážně dosud jedinou monografii o Valdštejnově životě v onom období Beda Dudík, Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermaligen Übernahme des Arme-Ober-Commando von 13. August 1630 bis 12. April 1632. Wien 1858. V ní Dudík uveřejnil množství dokumentů v plném znění, takže je možno považovat ji částečně i za edici. Kromě toho Dudík vydal jako doplněk k ní menší edici z akt Válečného archivu, nazvanou Waldstein's Correspondenz. Eine Nachlese aus dem K. k. Kriegsarchive in Wien zu dem Werke: Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermaligen Übernahme des Arme-Ober-Commando ... Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtes-Quellen, 32, Wien 1865, str. 339–415; 3. 5. 1631–17. 3. 1632. Autorem slibované pokračování již nevyšlo.

Prameny pro toto období systematicky shromáždil a vydal v záslužné edici Hermann Hallwich, Briefe und Akten zur Geschichte Wallensteins (1620–1631). Fontes rerum Austriacarum, Abt. Diplomata 63, 64, Wien 1912. Je to nejdůležitější edice pro toto Valdštejnovy období života vůbec.

Další prameny byly publikovány i v jiných edicích, ve zmíněné Försterově edici, v Documenta Bohemica IV. V; v E. Hildebrand, Wallstein und seine Verhandlungen mit den Schweden. Aktenstücke aus dem Schwedischen Reichsarchiv zu Stockholm. Frankfurt a. M. 1885; A. Geadeke, Wallensteins Verhandlungen mit den Schweden und Sachsen 1631–1634, I. Frankfurt a. M. 1885, kde je publikována

Rašínova relace (str. 309–333); G. Irmer, *Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verundeten mit Wallenstein und dem Kaiser*, Leipzig 1888.

Přirozeně ve většině prací o třicetileté válce, a to starších i mladších, i ve Valdštejnových životopisech se pojednává o tomto mezidobí: Friedrich v. Hurter, *Wallensteins vier letzte Lebensjahre*. Wien 1962; Moriz Ritter v III. sv. cit díla; Heinrich v. Srbik: *Wallensteins Ende*, 2. vyd., Salzburg 1952. Zvláštní kapitola, (*Wallenstein fran Regensburg till Znaim*) je mu věnována v díle *Sveriges krieg 1938*, str. 375–400. Podrobněji se tímto obdobím zabýval Josef Pekař, *Valdštejn 1630–1634. Dějiny valdštejnského spiknutí 1630–1634*, Praha 2. vyd. 1937. V biografických z poslední doby: Golo Mann, str. 729 a dále; H. Diwald, *Wallenstein, Eine Biographie*, München – Esslingen 1969; str. 417 a dále a J. Janáček, s. 367 a dále, jehož vyprávění je – podobně jako u Pekaře – až příliš ovlivněno Rašínovou relací.

Ke kapitole VII.

O převzetí druhého generalátu a o vyvrcholení příslušného jednání o něm, o göllersdorfské smlouvě existují tři studie: Ant Gindely, *Wallensteins Vertrag mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats*. *Abhandlungen der Königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*. VII. Folge, 3. Band. Philosophisch-historische Klasse. Nr. 4. Prag 189, též zvl. otisk; E. Schebek, *Die Capitulation Wallenstein's beim Wiederantritte des Generalats im Jahre 1632*. *Oesterr.-Ungarische Revue* II. Wien 1901, str. 284; Hynek Kollmann, *Některé příspěvky k smlouvě göllersdorfské uzavřené v příčině druhého generalátu Valdštejnova*. *ČČH*, I, 1895, str. 347–371. O göllersdorfské smlouvě pojednává na příslušném místě ve výše citovaném díle i E. Dudík.

Ke kapitole VIII.

Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna: František Martínek, *Valdštejn voják*, str. 147–172. J. Janáček, *Valdštejn a jeho doba*, str. 399–517. G. Mann, *Wallenstein*, str. 804–1056.

Přehled domácích pramenných fondů obsahuje pátý svazek *Edice DBBTI. Der Schwedische Krieg und Wallensteins Ende*, Praha 1977. Zarážející je skutečnost, jak chudě je dochována korespondence hlavních Valdštejnových protivníků, v jiných ohledech tak nesmírně bohatá, především pozůstalosti Ottavia Piccolominiho, Matyáše Gallase a Jáchyma Šlika. Nepochybně prošla autocenzurou, stejně jako korespondence Maxmiliána z Valdštejna a Václava Eusebia z Lobkovic.

Tím zajímavější jsou letmé zmínky o Valdštejnovi a jeho osudu, jak je známo z příležitostných výroků, např. Karla staršího ze Žerotína nebo staršího Trčky. Soudy o Valdštejnově neochotě bránit proti Švédům Bavorsko obsahuje ovšem především korespondence bavorského agenta Riichella s Maxmiliánem Bavorským. Obavy ze spoust, které provázelo každé zimní ležení vojska v zemi, najdeme ve stížných listech horn- a dolnorakouských stavů, ale také českých místodržících a moravského zemského správce kardinála Františka z Dietrichsteina. Poslední pokus o kardinálovu biografii je pouze prvním krokem k vytvoření díla, které by bylo možno postavit vedle Olivaresovy biografie od J. H. Elliotta nebo biografie Gustava II. Adolfa od Michaela Robertse. Zatímco Olivaresovy listy adresované Valdštejnovi (SOA – Mnichovo Hradiště, fond RA Waldstein Wartenbergové) nepřesahují rámec zdvořilostních styků, jsou listy Dietrichsteinovy roztroušeny po archivech od Brna, Kroměříže, Olomouce, Mnichova Hradiště až po západočeské Žlutice. Poslední pokus Pavla Balcárka o kardinálovův životopis (*Kardinál František z Dietrichštejna /1570–1636/ Kroměříž 1990*) tyto heuristické možnosti zatím nevyčerpal. Sporný je protiklad Valdštejna a Oxenstierny, jak jej uvádí R. J. Bonney (1633–1635): *Oxenstierna versus Wallenstein*, in: G. Parker citované dílo str. 132 a dále. Skutečným rovnocenným protivníkem Valdštejnovým byl Gustav II. Adolf, jeho plány o reorganizaci Střední Evropy nebyly bohu-

žel za jeho života přesně definovány. Stále znova vzbuzuje zájem historiků i lékařů otázka, nakolik byla Valdštejnova vojenská a politická aktivita v posledních letech jeho života ovlivňována jeho zdravotním stavem. Vedle prof. Matiegky se touto otázkou zabýval právní historik R. Maršan (Valdštejnovy choroby a jejich vliv na zmar jeho plánů, Jičín 1935), který došel k závěru, že Valdštejnovy plány byly jeho nemocemi vážně zkomplikovány. Podstatně dále došel r. 1975 antropolog Emanuel Vlček, který vedle dny (padagry) považoval za hlavní Valdštejnovu nemoc tabes dorsalis syfilitického původu. Tento názor převzal Josef Janáček (citované dílo 534 a dále), zatím co G. Mann z léků objednaných v plzeňské lékárně tak vážné zdravotní potíže nevyvodil. Ivan Lesný zdůrazňuje Valdštejnovu progresivní paralýzu (Zpráva o nemocech mocných, (Praha 1984, str. 180).

Jeho kolega Eugen Vencovský (Čtení o psychiatrii, Praha 1983) naopak soudí, že Valdštejn vedle dny a syfilidy trpěl vzácnou formou psychonervózy, která jeho duševní schopnosti neomezovala. Emanuel Vlček se ve své poslední práci (Jak zemřeli, Praha 1993) vrací k "uherské nemoci", jakožto základní Valdštejnově nemoci. Pro výklad Vencovského mluví skutečnost, že Valdštejnovy rozkazy, týkající se vyklizení Bavor a přezimování v českých zemích, stejně jako jeho rozmluva s plukovníkem Buttlerem na cestě do Chebu, byly zcela logické a jeho vojenské plány byly nakonec jeho protivníky uskutečněny.

Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna: F. Roubík, Albrecht z Valdštejna, vévoda frýdlantský str. 144 a dále, J. Janáček, Valdštejn a jeho doba, str. 510 a dále, G. Mann, Wallenstein, str. 1087 a dále. Dokumentace k Valdštejnovu konci se v českých archivech z pochopitelných důvodů nedochovala tak bohatě, jak bychom očekávali. Její souhrn obsahuje V. díl edice Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia, Praha 1977. Dosud zcela nezachytitelná je ovšem produkce, která vznikla bezprostředně po chebské tragédii. Drobné nálezy svědectví o generalissimově smrti, obsažené především v žádostech Valdštejnových vrahů o odměnu, které shrnul Ludvík Schmid a další, naznačují, že můžeme očekávat ještě další obohacení této události. Ještě více to platí o polemické literatuře, která začala vznikat bezprostředně po Valdštejnově smrti. Obsahuje i španělské drama o Valdštejnovi, napsané těsně před jeho pádem, nedopsaný rukopis Valdštejnovy biografie, napsaný z podnětu kardinála Richelieua Sarrasinem a bezpočet traktátů německých i italských, katolických i protestantských. Ohlas Valdštejnovy osobnosti v české literatuře sepsal Miroslav Hýsek (Bílá Hora a Valdštejn v české literatuře str. 193). ale od roku 1934 se objevily další ohlasy, zejména pak ve 4. zpracování Bohemik Jana Jeníka z Bratřic (rukopis v knihovně Národního muzea).

Nové prameny naznačila už citovaná práce Bohdana Chudoby (Španělé na Bílé Hoře, Praha 1945), ale teprve po roce 1948 se plně otevřely bádání přepisy ze španělských archivů, pořízené Josefem Borovičkou a Vlastimilem Kybalem. Jejich plné pochopení umožnila už citovaná práce Emilia Beladiéze a José Alcalá- Zamora y Queipo de Llano. Výsledkem jejich spojení vznikla studie J. Polišínského (La caída de Wallenstein y la Política Española, (1633–1634) IAP – XVII – 1983, str. 145 a dále), která vyšla také česky ve sborníku Jižní Morava.

Posledním českým příspěvkem k dějinám valdštejnské vraždy je sborník Albrecht z Valdštejna a Cheb (autoři Josef Janáček, Fr. Kubů, Jaromír Boháč, Cheb 1986), který vyšel z konference regionálních historiků. Od 80. let se zájem historiků soustřeďuje na studium Valdštejnovy činnosti ekonomické, logistické, zatímco Alcalá- Zamora a L. Barrudio dívají se na Valdštejnův pád jako na otevření jedné z možností ukončit konflikt, který se rozrostl do evropských rozměrů, nějakým kompromisním mírem.